

Den militære profesjon – endring og kjerne*

AV RINO B. JOHANSEN

I denne artikkelen skal jeg drøfte forholdet mellom endring og kjerne i den militære profesjon, med utgangspunkt i flere akademiske tilnærminger, men med spesiell vekt på psykologiens begrensninger og bidrag. De fleste som både kan noe – og mener noe om den militære profesjon, vil nok i utgangspunktet støtte et postulat om at den militære profesjon både har en fast kjerne og samtidig er i endring. Hva som er fast, og hva som er i endring, kan imidlertid diskuteres.

Inngangsverdien min for å svare på denne oppgaven vil primært være relatert til de utviklingstrekk og endringer som har preget samfunnet og den militære profesjon de siste 20-25 år. Årsaken er det faktum at innenfor denne perioden har vi vært vitne til vidtrekkende endringer av både konseptuell og oppdragsmessig karakter. Dette griper inn på alle nivåer, fra det individuelle, gjennom det organisatoriske til det politiske og samfunnsmessige. Det handler om endringer som utfordrer og setter den tradisjonelle rolleforståelsen av Forsvaret under press. Hvem ville vel på midten av 1980-tallet, når den kalde krigen var som kaldest, trodd at Hæren i det norske forsvaret 20 år senere skulle bedrive avansert bakkekrig over en 10 års periode i Afghanistan. Eller at våre marinefartøyer skulle drive piratjakt utenfor Afrikas horn. Eller at våre jagerfly skulle fremstå som det mest fremoverlente og effektive våpenet i NATO når det kom til å bombe massivt på det afrikanske kontinent, nærmere bestemt i Libya i 2011. En beslutning som mange oppfatter at politikerne nærmest tok over kveldskaffen.

Til tross for disse endringene er det samtidig grunn til å hevde at noe av profesjonen fortsatt ligger fast. Et tidløst og urokkelig rasjonale som handler om militærmaktens egentlige utgangspunkt, evnen til å drive krig i nasjonens interesse. Mange vil kalle dette profesjonens kjerne. Jeg vil derfor hevde at Forsva-

* Artikkelen er en justert utgave av prøveforelesning til PhD, 6. desember, 2013, Psykologisk fakultet, Universitetet i Bergen.

rets tradisjonelle virke – evnen til å føre krig i nasjonens interesse – kan utgjøre et dilemma i møte med nye mindre krigslignende oppgaver. Dette kan ventes å skape konflikter, utfordringer og implikasjoner i møte med nye operative krav og rammebetingelser. Det er dette dilemmaet med påfølgende implikasjoner som på mange måter blir kjernen i den videre fremstillingen.

Faglige utgangspunkt

Før jeg går videre vil jeg foreta en kort analyse av problemstillingen. Jeg tar utgangspunkt i, eller forutsetter at den militære profesjon faktisk kan betraktes som en profesjon. Dette presiserer jeg fordi det reelt sett kan diskuteres hvorvidt allmenngyldige profesjonskriterier er på plass i Forsvaret. En slik diskusjon ville kreve for mye plass i seg selv.

Hva forstås så med flere akademiske tilnæringer? En akademisk fagdisiplin kan hevdes å drive rasjonelle, systematiske og vitenskapelige studier av et særegent fenomen, i dette tilfellet den militære profesjon. Studier av den militære profesjon har funnet, og finner sted innenfor en rekke fagdisipliner, som for eksempel historie, sosiologi, statsvitenskap og psykologi, for å nevne noen. Hvilke fagdisipliner som er best egnet som analysegrunnlag, kan derfor diskuteres, og bør kanskje sees ut i fra det mer spesifikke underliggende fenomenet som skal undersøkes. Studier knyttet til den militære profesjon ble særlig aktualisert i kjølvannet av 2. verdenskrig, dels grunnet tilgang til massive data som et resultat av praktiske erfaringer og empiriske undersøkelser. Mye av dette foregikk innenfor den sosiologiske og ikke minst psykologiske tradisjon og fagdisiplin. Det er disse to tradisjonene som vil utgjøre hovedtyngden av de akademiske tilnæringene som løftes frem.

Når det gjelder psykologiens bidrag og begrensninger, har jeg tatt utgangspunkt i det moderne psykologiske paradigme. Essensen her er ideen om at det kognitive – som for eksempel tanker, forventninger, kunnskaper – styrer atferd og bidrar til å forklare hvorfor det oppstår konflikt og motstand ved endringer, ved introduksjon av nye roller og hvordan disse fenomenene utvikles innenfor mindre grupper.

Samtidig er det viktig å erkjenne disiplinens begrensning, ved at den i stort inntar et individperspektiv, hvor for eksempel sosiologi, gjennom å fokusere på størrelser som grupper og samfunn, bidrar og supplerer på andre måter. Dette er et vesentlig poeng i all den grad Forsvarets kjernevirksomhet i stor grad utøves innenfor konstellasjonen av grupper.

Ser vi spesifikt på psykologiens kobling mot den militære profesjon, hevdes det å eksistere en kritisk link. Siden studier av menneskelig atferd er relevant

innenfor Forsvaret, betyr dette at militær psykologi kan bidra til å studere militære forhold. Militærpsykologi bidrar derfor innen emner som omhandler rekruttering, trening, sosialisering, integrering, gruppeprosesser og ikke minst ledelse og helse.

Det videre kartet for leseren blir derfor som følger: Først vil jeg si noe kort om fremveksten av den militære profesjon. Deretter kommer jeg inn på noen generiske, og spesifikke kjennetegn, sett i lys av profesjonsteori. Jeg vil også trekke inn noen linjer knyttet til endringer og utviklingstrekk i operasjonskonteksten og bruk av styrker. Hensikten med dette er å vise at det kan eksistere et spenningsfelt mellom profesjonens kjerne og endringer. Implikasjoner av dette blir deretter diskutert i lys av sosial identitetsteori og noen empiriske eksempler, og avslutningsvis kobles dette opp mot funn fra eget phd prosjekt.

Historisk bakgrunn for fremveksten av den militære profesjon

Den moderne militære profesjon kan i stort hevdes å ha gjennomgått sin utvikling parallelt med fremveksten av den moderne staten. Den Westfalske freden i 1648 medførte blant annet at statene skaffet seg kontroll over sitt eget territorium. Med en slik kontroll fulgte samtidig et behov for, og monopolet på, å utøve makt innenfor egne landegrenser. En konsekvens av dette ble fremveksten og utviklingen av en militær profesjon underlagt statlig kontroll.

Videre medførte teknologiske nyvinninger som tog og telegraf samt større hærstyrker, å lede til et økt behov for profesjonalisering, særlig sett i lys av logistikk og manøver. Militærmaktens særegne utdanningsregime, fra kadett til general, og ikke minst utvikling av generalstaber, bidro også til å utvikle den militære profesjon. Videre kan erfaringene fra 2. verdenskrig sies å representere et vendepunkt for både sosiologiske og psykologiske studier av militærmakten, anført av USA. Systematiske og omfattende studier bidro derfor både til etablering og videre utvikling av profesjonen.

Og til slutt, opphør av den kalde krigen, og Sovjetunionens fall, la rammene for en ny verdensorden og ikke minst en radikal endring i bruk av militære styrker, blant annet i form av økt fokus på utenlandsoperasjoner utenfor det tradisjonelle NATO ansvarsområdet. Noen vil i tillegg hevde at hendelsene 11. september, og den påfølgende krigen mot terror, står som et ytterligere paradigmeskifte i vestlig utvikling av militærmakt.

Profesjonsbegrepet

I denne artikkelen tar jeg, som fremholdt tidligere, ikke mål av meg å diskutere hvorvidt Forsvaret faktisk er en profesjon eller ei. Ut i fra en klassisk webersk forståelse kan nok også dette diskuteres ut fra et rent teoretisk perspektiv. Imidlertid eksisterer det andre teoretiske modeller og tolkninger som kan bidra til å analysere Forsvaret i rammen av å være en egen profesjon, i tillegg til å kunne forklare både kjerne og endringsperspektivet. Jeg vil derfor ta utgangspunkt i Nyhlen og Støkken, som introduserer 5 generiske kjennetegn ved en profesjon:

For det første må det foreligge et særegent, spesifikt og unikt verdigrunnlag og etikkodeks, som må aksepteres og etterleves. Forsvaret har i en slik sammenheng en lang tradisjon for så vel beskrivelse som utøvelse av etiske standarder. Eksempler på dette er formaningen og lydighetsparagrafen, og ikke minst et strategisk økt fokus på holdninger etikk og ledelse.

For det andre må yrkesgruppen kjennetegnes av spesialisert og til dels esoterisk faglig kompetanse. Det må med andre ord være kompetanse som kun kan erverves innenfor yrket. Dette er tilsynelatende gjeldende for Forsvaret der seleksjon, utdanningssystem og praksis kun kan skje innenfor egen organisasjon og etter interne krav og behov. Dette perspektivet kan samtidig oppleves å være under et visst press. Utvidelser av oppdragsporteføljen medfører fagkunnskap utover ren maktutøvelse. Stortingsmelding 14, som omhandler kompetanse for en ny tid i Forsvaret, peker på eksempler som sikkerhetspolitikk, kulturforståelse, språk, teknologi, logistikk og ledelse som avgjørende i krise og militære operasjoner. Den nye militære virkeligheten krever at militær etikk blir en viktigere del av militær utdanning og trening. Prinsippene er like klare som før, men det er mer krevende å anvende dem, ettersom skillet mellom stridende og ikke-stridende ikke fremstår like klart som i tidligere konflikter. Militært personell må være forberedt på vanskelige valg i pressede situasjoner, hvor de må handle raskt. Dette krever en høy grad av etisk refleksjon, forståelse av krigens folkerett, robuste holdninger og ikke minst trening.

Det tredje aspektet ved en profesjon er at det har et identifisert ansvar og forpliktelse overfor samfunnet som ingen andre har. Dette aspektet må sies å være helt klart definert og uttrykt når det gjelder Forsvaret og militært ansatte gjennom voldsmonopolet.

Det fjerde aspektet dreier seg om at yrkesgruppens medlemmer identifiserer seg med hverandre og den rollen en posisjon i yrkesgruppen bærer med seg. Dette handler om å oppfatte seg som «jeg er» i stedet for «jeg jobber som/med». Man er offiser, man jobber ikke som offiser. Denne profesjonsidentiteten styrer medlemmenes praksis ved at man har internalisert de grunnleggende antakelsene, verdiene og normene i yrkesgruppens kultur. Yrkesutøvelsen blir

således gjort i et institusjonalisert syn på egen rolle. I forlengelsen av dette beskrives en profesjon ved å ha et element av kall i seg, som innebærer at man tjener noe mer enn seg selv. På dette punktet er det grunn til å stille spørsmål om selv de tradisjonelle profesjonene oppfyller de klassiske weberske kravene, noe som også støttes av funnene i mitt eget prosjekt.

Et femte aspekt går på lovlighet/legitimitet. I en profesjon har utøverne en eksklusiv rett til å utføre profesjonens oppgaver. Det vil si at det er kun soldater som kan utøve militær makt lovlig. På en annen side ser vi samtidig en fremvekst av private militære foretak, som for eksempel Blackwater under Irak-krigen, som på mange måter opptrer som en «konkurrent» til Forsvaret. En slik konkurranse utfordrer ikke bare profesjonen i seg selv, men hele det internasjonale rettssystemet.

Disse kjennetegnene sammenfaller også i stor grad med hva Gabriel vektlegger i sin profesjonsetiske analyse av det amerikanske Forsvaret basert på erfaringer og empiri fra Vietnamkrigen. I en analyse av det britiske Forsvaret vektlegges det også at en profesjonsmodell forutsetter en relativt homogen gruppe medlemmer, som deler identitet, verdier, definisjoner av roller og i interesser, og som lar seg styre av aksepterte atferdsmønstre. Dette er ikke nødvendigvis en selvfølge i dagens militærorganisasjon.

Militærprofesjonen som statens ytterste maktmiddel

Man kan også forstå den militære profesjon ut i fra overordnede styringsdokumenter. Og fra et nasjonalt ståsted står det blant annet i Stortingsmelding 14 at utøvelse av militærmakt utgjør det ytterste sikkerhetspolitiske virkemiddel, herunder evnen til planlegging og gjennomføring av operasjoner. Merk ordlyden ytterste sikkerhetspolitisk virkemiddel. Vi ser samtidig en konsistens gjennom Forsvarets egne styringsdokumenter – som for eksempel den fellesoperative doktrinen – hvor det også her poengteres at Forsvaret er det ytterste maktmiddel, det har videre et felles samfunnsansvar, kjernen er gjennomføring av operasjoner og det er kollektivt orientert.

To av de mest velrennomerte analytikerne av den militære profesjon, Huntington og Janowitz, synes også forent i sitt syn om at den militære profesjonens kjerne i utgangspunktet handler om statens voldsbruk, til tross for at begge tilnærmer seg dette gjennom ulike konsepter og modeller. Gabriel peker videre på forholdet mellom staten som oppdragsgiver for bruk av vold, og det uforbeholdne ansvaret og forpliktelsen soldaten har i så henseende. I praksis betyr dette at soldaten ikke har noen reservasjonsrett i forhold til oppdragets karakter. Makt og voldsperspektivet kommer ytterligere til syne hos Duniven som har analysert det

amerikanske forsvaret fra et kulturelt ståsted. Han fremhever at det eksisterer en sterk tradisjon i den amerikanske forsvarskulturen som består av to elementer: 'combat' og rollen som kriger.

Ser vi kort på andre nasjoners militære doktriner, som for eksempel Canada, finner vi igjen elementer som: *Ekspertise* som handler om organisert utøvelse av vold, *Ansvar* som en forutsetning for at volden alene utøves i statens tjeneste og innenfor klart angitte juridiske og etiske regler og tilstedeværelsen av en *Korpsånd* – et fellesskap og en forpliktelse mot hverandre.

Militærprofesjonens attributter

Skal man trekke essensen ut i fra dette, kan kjernen i den militære profesjon beskrives gjennom følgende modell som består av 4 attributter:

- Et Ansvar – som beskriver profesjonens ansvar mot både samfunnet og profesjonen selv.
- En Identitet – som beskriver medlemmenes unike status i samfunnet og identifisering med profesjonen.
- En form for Ekspertise – som beskriver de unike kunnskapene og ferdighetene som medlemmene innehar og trenger for å løse profesjonens oppgaver. Iblant kalt «the tools of the trade».
- Og til sist – et verdigrunnlag eller ethos som beskriver de vurderinger og kodeks som styrer utførelsen av profesjonen og medlemmens holdninger. Verdigrunnlaget utvikles i skjæringspunktet mellom de øvrige attributtene og binder disse sammen.

Gitt at det forutgående stemmer – kan således modellens byggeklosser betraktes som en forutsetning for evnen til å føre strid i nasjonens interesse.

Militærprofesjonen og endringer i operasjonskonteksten

Hvis vi så beveger oss fra det som kan betraktes som stabilt og over til endringer, hvilke aspekter vil da fremstå som mest sentrale? Som et utgangspunkt vil jeg hevde at endringer i operasjonskonteksten, og hvordan militærmakten faktisk anvendes, står svært sentralt. Med dette ligger muligheten for en forsterkning av roller, men også en risiko for utvidelse og misforståelse av roller. Et eksempel her er Stanford prison experiment og hendelsene rundt Abu Graib og Guantanamo. Hendelser som dette kan forventes å skape store ringvirkninger både internt i Forsvaret og i forhold til samfunnet for øvrig. Når dette er sagt, viser historien likevel at vi har vært forskånet fra slike hendelser.

Sir Rupert Smith, pensjonert britisk general og militærforfatter med solid ledererfaring fra både Gulfkrigen og Balkan, peker på 6 viktige forhold knyttet til endringer i operasjonskonteksten. Hans utgangspunkt er at under paradigmet «war amongst people» er direkte bruk av makt mindre godt egnet som løsning på problemet. Dette kan sies å ligge nær opp til Janowitzs konsept om «the constabulary force», som tar til ordet for «minimum use of force» eller begrenning av makt til det aller nødvendigste.

Det første forholdet Smith peker på er relatert til en dreining fra harde til myke målsettinger. Av dette følger tanken om at store avgjørende slag eller massiv militære ildkraft, ikke nødvendigvis er det beste middelet for å skape ønsket sluttsituasjon.

Det andre forholdet handler om at striden i større grad foregår tett opp mot og blant befolkningen. Dette medfører at striden eller kampene i større grad påvirker sivilbefolkningen, men også at de stridende i større grad lar seg påvirke av dem. Dette er spesielt relevant sett opp mot typiske målsettinger som å vinne såkalte befolkningens velvilje, såkalt «hearts and minds».

Et tredje aspekt er at konfliktene tenderer til å bli tidløse. Med andre ord – de trekker ut i tid. Konsekvenser av dette kan være såkalte 'mission creeps', det vil si at de målsettinger som dannet grunnlaget for operasjonen i startfasen, endres i takt med tiden. Et godt eksempel er styrkene i Afghanistan som har gått fra innledningsvis å skulle drive ut terroristenes baser og fjerne Taliban-regimet, til å gå over i opplærings- og mentoringsoppdrag. Former for 'mission creep' kan derfor både bremse og vanskeliggjøre terminering og tilbaketrekking av styrker.

For det fjerde peker Smith på en utvikling der vilje til å ta tap er redusert, og kravene til sikkerhet for egne styrker øker. På en måte kan dette sees som et potensielt resultat av medias rolle, medvirkning og dekning av moderne operasjoner. Samtidig vil det kunne stilles spørsmål ved hvorvidt en overfokusering på egen sikkerhet, kan gå på bekostning av selve oppdraget. Overdreven fokus på egen sikkerhet, kan føre til unngåelsesadferd som lett blir en selvforsterkende prosess.

Et femte aspekt er at gamle våpen blir som nye. Dette er et kjent fenomen innen asymmetrisk krigføring der for eksempel bruk av (og trussel om bruk av) enkle og primitive veibomber har stor effekt på motstanderen, gjerne sett i lys av punktet over som handler om risikovillighet.

Det siste aspektet handler om at sidene i konflikten sjeldent er representert i form av rene stater. Det vil si at på den ene siden står gjerne internasjonale koalisjonsstyrker, med både egne og felles agendaer, mens det på den andre siden står opprørsstyrker eller terrorister, gjerne kamuflert eller som en del av sivilbefolkningen.

Militærprofesjonen og endringer i bruken av militære styrker

Noen av de samme trekkene Smith peker på, kan også gjenkjennes når vi studerer utviklingen av hvordan militære styrker brukes. Ett forhold er dreiningen fra absolutt til pragmatisk bruk av styrker, og erkjennelsen av at fremtidens konflikter vil handle mindre om store og militære seire gjennom avgjørende slag, og mer om deltakelse i begrensede kriger, der også økonomiske og diplomatiske virkemidler blir tatt i bruk for konflikthåndtering og løsninger.

Vi ser også en ytterligere ekspansjon av gråsonen mellom hva som er politiske målsettinger og hensiktsmessige militære virkemidler. Vekst i nye oppdrag vil derfor kunne inkludere forhold som narkotikasmugling, ulovlig innvandring, menneskerettigheter, og naturkatastrofer. Et godt eksempel på det siste er hvordan store militære hangarskipsstyrker har blitt anvendt i nødhjelp på Filipinene, også omtalt som en militær humanitær hjelpeinnsats uten sidestykke.

Sett fra et europeisk ståsted kan man gå ut ifra at militære styrker fortsatt vil ha en viktig oppgave i å forsvare nasjonalterritoriet. Samtidig ser vi også her at rollene er ekspandert mot også å inkludere lavintensiv bruk av makt. Mye av disse trendene finner vi samtidig i en militærsosiologisk analyse av det postmoderne militæret, hvor utgangspunktet er fem organisasjonsmessige endringer:

Den første handler om en økende sammenfiltrering av den sivile og den militære sfære, både strukturelt og kulturelt. Den andre handler om en reduksjon i interne forskjeller som mellom forsvarsgrener, stridende/ikke-stridende enheter og gradsnivå. For det tredje ser vi en dreining av militærorganisasjonens formål, fra tradisjonell krigføring til oppdrag som ikke ville blitt karakterisert som militære i tradisjonell forstand. Disse er tidligere nevnt og ofte omtalt som «operations other than war». Videre er trenden at bruk av militære styrker i internasjonale oppdrag henter sin hjemmel og legitimitet av entiteter utenfor nasjonalstaten, gjerne i regi av FN mandat eller opprettelser av koalisjoner, noe som utfordrer det internasjonale politiske og juridiske systemet. Det siste aspektet handler om at militære styrker er internasjonalisert i seg selv.

Sett fra et psykologisk perspektiv kan det også hevdes at vi ser en økt forståelse for, og utvikling av psykologiske virkemidler i nye operasjonskonsepter, som for eksempel økt vektlegging av informasjonsoperasjoner, og konseptet om «3 block war». Det siste medfører i praksis at soldatene er tiltenkt å foreta hyppige og multiple rolleskifter under en og samme operasjon.

Tre spor

Analysen så langt tilsier på mange måter at den militære profesjon er konstruert, og trent for skarpe operasjoner (krig, combat). Dette kan forankres i lange og sterke tradisjoner, rådende kultur og erfaringer, på tvers av landegrenser.

På en annen side viser utviklingstrekkene at nåtidige og fremtidige oppdrag tilsynelatende rommer mer enn dette. Når jeg i denne sammenheng bruker ordet tilsynelatende, er det ut i fra erfaringen om at det ofte er misforhold mellom hva som er oppdragets mandat og argument kontra dets faktisk innhold og militærtekniske tilnærming. Denne tankegangen kan derfor forfølges langs tre spor:

- Det første hvor det er samsvar mellom oppdrag og utøverens forventninger til oppdraget.
- Det andre hvor det ikke er samsvar mellom oppdrag og utøverens forventninger.
- Det tredje hvor det er samsvar mellom oppdrag og utøverens forventninger, men der det samtidig foreligger et slags «eksternt 'press'».

Alle disse sporene kan knyttes til dilemmaet mellom hva som representerer henholdsvis fasthet og endringer i den militære profesjon. En slik diskusjon kan selvsagt være interessant i seg selv, men vil samtidig kaste mer av seg om den bringes opp på et nivå som omhandler potensielle konsekvenser eller implikasjoner. I den videre delen av artikkelen vil jeg derfor komme inn på potensielle konsekvenser/implikasjoner knyttet til disse tre sporene.

Militærprofesjonen i lys av sosialpsykologi

Kjernen i den militære profesjon kan som tidligere nevnt knyttes til stridsevne eller krigføring. Samtidig kan endringer som påvirker profesjonen knyttes til operasjonskonteksten, og bruken av styrker, noe som vil kunne få implikasjoner knyttet til roller og rolleforståelse, inn- og utgruppeeffekter og dissonans på flere nivåer, som individ, organisatorisk og politikk og samfunn. Den videre diskusjonen tar derfor utgangspunkt i sosialpsykologi og sosial identitetsteori, samt bruk av noen empiriske eksempler.

Med støtte i sosial identitetsteori kan det hevdes at betydningen av roller og rolleforståelse vil ha stor betydning i den militære profesjon gitt de endringer som artikkelen så langt har pekt på. Det eksisterer både teori og empiriske studier som peker på at rollekonflikt og rolleflertydighet vil kunne fremkalle ulike reaksjoner i individet, som for eksempel mental påkjenning og stress. Forskning viser også at mennesker alltid vil kategorisere seg selv som medlem av sosiale

grupper og kategorier og dermed grunnlaget for identitet. I forlengelsen av dette kan man snakke om inn- og utgrupper. I sosialpsykologi er inngruppe en sosial gruppe som en person psykologisk identifiserer seg med som medlem. I kontrast er utgruppe en sosial gruppe hvor et individ ikke identifiserer seg. Ved spesielle forhold vil mennesker ha en preferanse for og tiltrekkes ens egen inngruppe.

Utgruppediskriminering (eller derogation) er et fenomen der en utgruppe kan bli oppfattet som en trussel mot medlemmene i inngruppen, spesielt når den oppfattes som en blokkering eller hinder for målsettinger. I denne sammenheng vil det være ulike kognitive mekanismer involvert, for eksempel språk, tanker, problemløsning, situasjonsbevissthet og hukommelse. Fenomenet kognitiv dissonans, introdusert av Leon Festinger, kan også anvendes for å forstå potensielle implikasjoner av kognitive prosesser.

Kognitiv dissonans, eller erkjennelsesmessig uoverensstemmelse, defineres ofte som en spenningstilstand som oppstår når to kognitive elementer er i konflikt med hverandre. Kognitive elementer referer her til kunnskap en person har om seg selv, sin atferd og sine omgivelser, og omhandler i hovedsak inkonsistens mellom atferd og holdninger.

Siden mennesker har et stort behov for å være konsistente, vil holdninger, meninger og atferd som regel være i samsvar, men det finnes alltid unntak. Mennesker vil sjelden akseptere denne dissonansen, og vil derfor forsøke å rettferdiggjøre sin atferd. I noen tilfeller vil ikke rettferdiggjøringen i seg selv være nok til å skape konsistens, og inkonsistensen vil vedvare. Under slike forhold vil man kunne oppleve psykologisk ubehag. Festinger utviklet derfor to hypoteser, hvorav den første foreslår at dissonans skaper psykologisk ubehag som vil motivere personen til å redusere denne for å oppnå konsistens. Og når en person opplever dissonans, vil hun aktivt prøve å unngå situasjoner og informasjon som skaper denne.

Festinger argumenterte samtidig for at den vanligste måten dette skjer på, er gjennom endring av holdninger. Med andre ord kan kognitiv dissonans bidra til holdningsendring. Sosial identitetsteori og teorien om kognitiv dissonans kan derfor bidra til å forklare potensielle implikasjoner av samsvar mellom forventninger og oppdrag.

Det første sporet jeg nevnte bekreftet et samsvar mellom forventninger og oppdrag. De norske spesialstyrkenes innsats i Afghanistan er derfor egnet som eksempel. I dette tilfellet kan det sies å være et stort samsvar mellom forventninger og oppdrag. Bruk av spesialstyrker har blitt løftet frem som en strategisk ressurs, og kan på en rekke områder betraktes som en suksesshistorie. Til tross for at oppdragene i stort har vært relatert til kjernen i profesjonen – avansert form for krigføring – har graden av politisk involvering eller støy vært påfallen-

de liten. Til tross for enkelte politiske innspill om hvor spesialsoldatene geografisk skal operere, har de stort sett fått holde på med sitt. Spesialsoldatene har høstet en høy grad av anerkjennelse for oppdragene sine, både internt, men også fra internasjonalt hold, og gjennom media. På mange måter har derfor spesialstyrkenes deltakelse i Afghanistan bidratt positivt til den videre nasjonale utviklingen og profesjonalisering av styrkene.

Et annet forhold som er verdt å nevne, er en gjennomgående grad av mestring, til tross for at oppdraget både har vært komplekst og krevende. Avklarte roller, og samsvar mellom oppdrag og forventninger, kan derfor synes å ha hatt en positiv effekt i form av mestring og utvikling.

Profesjonsmessig identitet

Det andre sporet tok utgangspunkt i et misforhold mellom forventninger og oppdrag, noe som kan eksemplifiseres gjennom den norske deltakelsen under urolighetene på Balkan. Her møtte mange av soldatene et kriserammet område med bakgrunn i egen militær utdanning og trening, primært tuftet på tradisjonelle stridsferdigheter. De norske styrkene skulle bidra særlig innen logistikk, sanitet og som observatører. I en slik kontekst ligger forholdene til rette for manglende samsvar mellom den militære trening og utdanning og oppdragenes faktiske art. Ut i fra en betraktning om kognitiv dissonans, ville vi derfor kunne anta at holdningene til tjenesten endret seg, noe som også skjedde. En tidsseriestudie på en norsk KFOR-kontingent indikerte at fra å være positiv innstilt til samarbeid og hjelpearbeid, ble deltakerne mer kritisk til dette gjennom oppdragsperioden.

Liknende funn er også bekreftet i Mælands kvalitative undersøkelse, der han intervjuet soldater under deltakelsen på Balkan. Soldatene ga her uttrykk for at holdningene til oppdraget endret seg, fra å være positivt innstilt til å matche det som de selv omtalte som profesjonell atferd. En atferd som i prinsippet bygger opp under kjernen i den militære profesjon, og som ikke nødvendigvis var den mest hensiktsmessige for å løse det konkrete oppdraget der og da. Vi så altså en holdningsendring, snarere enn en atferdsendring.

Det eksisterer også internasjonale studier som bekrefter disse nasjonale funnene. Segal (2001) fant i sin tidsseriestudie av amerikanske soldater deployert til fredstjenesteoppdrag på Sinai at soldater som i utgangspunktet betraktet seg selv som krigere også evner å innta rollen som fredsbevarere. På en annen side var denne tilpasningen midlertidig, og førte ikke til noen endringer rundt identiteten som kriger. I tillegg var det en tendens til, så langt det lot seg gjøre, at soldatene tolket rollen som fredsbevarer inn mot rollen som kriger med tanke på atferd og

utførelse. Eksempelene støttes derfor av sosial identitetsteori, med utgangspunkt i rolleforventninger og kognitiv dissonans.

Forventninger og ytre press

Det tredje sporet handler om situasjoner der det eksisterer samsvar mellom soldatenes forventninger til oppdrag og gjennomføring, men med et ytre press. Et ytre press i denne forstand er primært rettet mot et nasjonal politisk/militært ledelsesapparat. Et realistisk eksempel sett fra norske forhold kan derfor være deltagelsen i Afghanistan de siste 10 årene. En sentral pressfaktor i denne sammenheng, og som har direkte bæring på avklaringer knyttet til kjernen i den militære profesjonsutøvelsen, har vært debatten/diskusjonen rundt hvorvidt våre styrker har deltatt i krig eller ikke. Diskusjonen har primært foregått vertikalt – mellom det politiske/militærstrategiske nivået og det utøvende nivået – altså soldatene.

Fra det øverste nivået er den helhetlige tilnærmingen ved operasjonen fremhevet, gjerne i sammenheng med sivil-militært samarbeid. Videre het det i regjeringens forslag til statsbudsjett for 2011 at «Det langsiktige målet er å vri dagens innsats på partnering og mentorering over på mer institusjonell opplæring av det afghanske forsvaret», med andre ord – soldatene skal i praksis være mer inne i leirene og mindre ute på farefulle oppdrag med afghanske kolleger. Fra regjeringshold har det også vært pekt på det juridiske aspektet og argumenter knyttet til at dette ikke er krig per definisjon. Alt dette tilsammen indikerer et forsøk på å ufarliggjøre eller viske ut krigsperspektivet.

Sett fra soldatenes side vitner beretninger og intervjuer om noe helt annet. Deres klare opplevelse er at de har vært i krig, og utviklingen av situasjonen og de konkrete militære oppdragene har også pekt i denne retningen. Til tross for en begrepsmessig og juridisk diskusjon om hva som kan kalles krig, kan det hevdes at det sentrale handler om soldatenes opplevelse av selve utførelsen.

Oppdraget kan derfor sies å ha innfridd utøvernes forventninger, men at det har vært utøvet et ytre press fra den militære toppledelsen og politikere med fokus på å «humanisere» oppdraget på bekostning av den stridsmessige nødvendige innsatsen. Grunnlaget for potensielle rollekonflikter og rolleflertydighet har derfor vært til stede, og vil kunne fremkalle ulike reaksjoner hos soldatene.

Hvorfor er dette viktig – hvilke implikasjoner kan dette få? For det første vil denne tvetydigheten kunne føre til usikkerhet knyttet både til oppdragets art og ikke minst forventninger til soldatrollen og utførelsen. Sett ut i fra sosial identitetsteori, vil en slik dissonans kunne få en rekke konsekvenser.

På individnivå vil soldatene selv kunne oppleve dette som et sviktende tillitsgrunnlag og ryggdekning, noe som sett fra et psykologisk perspektiv, er sen-

tralt når konsekvensen av handlingene ender med at liv går tapt. Tvil knyttet til egen rolle vil også kunne føre til svekket tro på egne ferdigheter, og føre til fall eller endringer i soldatenes moral. En vertikal inn- og utgruppe konsekvens kan derfor bli at soldatene forsterker sitt eget syn på seg selv i krigserollen som inngruppe der ledelsesnivået hjemme utgjør utgruppen. En annen mulig konsekvens vil være at soldatene de facto justerer sine holdninger for å tilpasse seg politiske ønsker. Slike justeringer vil igjen kunne få implikasjoner i forhold til nødvendig atferd og standarder med tanke på stridsevne. Sett fra et utvidet perspektiv, kan denne dissonansen skape usikkerhet i forhold til samfunnet, sette hele profesjonen i et underlig lys, der det kan stilles generelle spørsmålstegn ved profesjonens troverdighet, ledelse og profesjonalitet.

De tre forutgående eksemplene peker derfor på to sentrale forhold:

For det første at karakteren på oppdragene de facto endrer seg – og i praksis involverer hele spekteret fra strid til «operations other than war». For det andre at i grenselandet og friksjonen mellom politisk/militær styring, oppdragets karakter og soldatenes forventninger til rolle og utøvelse, ligger det rom for potensielle rollekonflikter og dissonans.

Sett ut i fra sosial identitetsteori og empiriske eksempler, kan man derfor fremme en hypotese/forventning om at det kan være variasjon, eller oppstå endringer i forståelsen av roller og/eller identifiseringen til det som er kjernen i den militære profesjonen. I den grad dette også vil få implikasjoner er dette interessant å undersøke. For å kunne undersøke endringer i identitet/roller/holdninger trenger man derfor et måleinstrument, noe som er aktualisert gjennom mitt eget phd-prosjekt.¹

Profesjonalisme

Profesjonalisme, slik jeg har valgt å definere og operasjonalisere begrepet i avhandlingen, kan sies å dekke vesentlig aspekter ved Forsvarets ønskede identitet, og har samtidig en klar overlapp eller grensesnitt mot det som jeg i foredraget peker på som kjernen i den militære profesjon, perspektiver knyttet til stridsevne. Studiene mine avdekker i så henseende to interessante forhold:

For det første at graden av profesjonalisme varierer i Forsvaret, og at den til dels står signifikant sterkere i Hæren enn i andre forsvarsgrener. Dette gjelder hele verdikjeden fra befalsskolesøkere til erfarne offiserer med lang fartstid. Hvorvidt dette har en sammenheng med at det primært har vært Hærens folk som opptrer der hvor kjernen i den militære profesjon faktisk utøves (i dette til-

¹ «The impact of military identity on performance in the Norwegian Armed Forces».

fellet Afghanistan), kan diskuteres. Men den klare indikasjonen på at en slik variasjon faktisk eksisterer, bør danne grunnlag for videre studier.

Det andre forholdet handler om at grad av profesjonalisme har sammenheng med grad av moral, målt gjennom arbeidsengasjement. Funnene er hentet fra en kvantitativ studie i 2012 som tar for seg den delen av Hæren som tilhører Telemarksbataljonen, og dermed har betydelig operativ tjeneste fra Afghanistan. Funnet gir dermed en indikasjon på at en sterk identifisering og gjenkjenning av rolle og profesjonens kjerne gir positive effekter. Alle disse studiene bidrar dermed med ny og anvendbar kunnskap knyttet til både variasjon av militær identitet og rolleforståelse, og implikasjoner dette kan ha på prestasjoner.

Oppsummering

Med utgangspunkt i militærsosiologi og sosialpsykologi, har jeg forsøkt å vise at den militære profesjon ser ut til å bestå av en fast kjerne. Samtidig utfordres og utvikler den seg som et resultat av både interne og eksterne endringer.

På den ene siden fremstår det som viktig å ta vare kjernen, men samtidig være forberedt når nye operasjonskonsepter og oppdrag introduseres. Utviklingen de siste 25 år indikerer at vi fortsatt kan forvente en høy endringstakt med stor grad av kompleksitet knyttet til anvendelse av militærmakt. Det er også grunn til å tro at slike endringer vil fortsette å utfordre den tradisjonelle rollen til soldaten. Både hos soldaten selv, men også av omgivelsene rundt. Dette vil igjen kunne generere konflikter og dilemmaer knyttet til rolleidentifisering og skape rollekonflikter.

På en annen side kan det også hevdes at soldatene er adaptive og tilpasser seg nye roller, gjennom evne til å bruke nye ressurser og fungere i nye operasjonskontekster. Med andre ord, det kan stilles spørsmål ved hvorvidt endring i den militære profesjon reelt sett fører til rolle og identitetsklarhet. Det er derfor både mulig og nødvendig med videre forskning rundt utviklingen av den militære profesjon, spesielt med tanke på å kunne håndtere konsekvenser av endringer.

Rino Bandlitz Johansen (f. 1965). Kommandørkaptein med doktorgrad i militærsosiologi/operativ psykologi. Han har mange års operativ tjeneste i marinen, blant annet som skipssjef på missiltorpedobåt. Han har også lang og variert praksis innen lederutvikling og tjeneste ved Forsvarets skoler. For tiden tjenestegjør han ved Forsvarets høgskole/stabsskolen som forsker, og er ansvarlig for emnet militær ledelse ved stabs- og masterstudiet.